

TÓTH FERENC

Katonai és politikai emigrációk a 18. századi Francia Királyság területén

Vázlatok egy történeti integrációs modellhez

Franciaországnak a 18. században két alapvető kihívással kellett szembenéznie. Egyrészt XIV. Lajos államának vezető szerepét kívánta több-kevesebb sikerrel visszaszerezni a régi – a Habsburg Birodalom és Anglia – és az új, kontinentális nagyhatalmak – Poroszország és Oroszország – ellenében. A hatalmi érdekek összeütközése az egész század folyamán végighúzózó diplomáciai csatározásokhoz, illetve európai és amerikai fegyveres konfliktusokhoz vezetett.¹ Másrészt a francia társadalom az *ancien régime* időszakában súlyos, általános válságot élt át, amely a véres francia forradalomba torkollott.² A nemzetközi kapcsolatok megélénkülése és a hagyományos francia társadalom eróziója egyaránt hozzájárult azon idegen etnikumú katonai és politikai emigráns csoportok megjelenéséhez a Francia Királyság területén, amelyekkel e tanulmányban foglalkozom.

Az újkori Franciaország történetírói gyakran tesznek említést a külföldi bevándorlók jelentékeny szerepéről, melyet az állam fejlődésében játszottak. Több, az immigrációs folyamattal foglalkozó átfogó jellegű munka is megjelent³, s a közel-múltban megnőtt a tudományos jellegű értekezések száma is ebben a kérdéskörben.⁴

¹ A kérdés igen gazdag irodalmára való tekintettel csak néhány fontosnak ítélt közelmúltban megjelent művet szeretnék kiemelni. A diplomáciai és hadi tevékenység legalaposabb összefoglalása Bély, Lucien: *Les relations internationales en Europe XVIIe - XVIIIe siècles*. Paris, 1992. (a továbbiakban: Bély); Hasznos segédkönyv lehet még Bérenger, Jean – Meyer, Jean: *La France dans le monde au XVIIIe siècle*. Paris, 1993. (a továbbiakban: Bérenger-Meyer); Lásd a mű egy részét magyarul Bérenger, Jean: *A francia külpolitikai stratégia főbb vonulatai a 18. században*. AETAS, 1994/4. 166-178.

² Igen figyelemreméltó és ma is érvényes Alexis de Tocqueville befejezetlenül maradt értekezése, amely *L'ancien régime et la révolution* címmel jelent meg Párizsban 1856-ban. A kérdés historiográfiai megközelítése Furet, François: *Penser la Révolution française*. Paris, 1978.

³ Egy múlt századi igen alapos elemzés Mathorez, J.: *Les Étrangers en France sous l'Ancien Régime*. Paris, 1919-1921. (2 vol.); A téma újabb keletű összefoglalása La Mosaique France. *Histoire des étrangers et de l'immigration*. Sous la dir: Lequin, Yves. Paris, 1988. (a továbbiakban: Lequin)

⁴ Noiriél, Gérard: *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIXe – XXe siècle*. Paris, Seuil (Collection Points), 1992. 16-17.; E kérdéssel foglalkozó jelentősebb doktori disszertációk az utóbbi évekből: Dubost, Jean-François: *Les Italiens en France aux XVIe et XVIIe siècles*. Université Lille III, 1992.; Scher-Zembitska, Lydia: *Les Polonais au service de France de 1732 à 1832*. Université Paris-Sorbonne (Paris IV), 1993. André Corvisier professzor által irányított doktori disszertáció. (a továbbiakban: Scher-Zembitska); Az ilyen jellegű kutatásokhoz elengedhetetlen kézikönyv Dubost, Jean-François: *Les étrangers en France (XVIIe siècle -1789)*. Guide de recherches aux Archives Nationales. Paris, 1993. (a továbbiakban: Dubost)

Korábbi kutatásaim során a korabeli magyar emigrációt vizsgáltam, amely az egyik legrégebbi a modern franciaországi bevándorló népcsoportok között. Csaknem valamennyi átfogó jellegű munka megemlíti jelenlétüket a 18. századi Franciaországban, különös tekintettel a francia királyi hadseregre. A magyar emigráció ugyanis elsősorban katonai jellegű volt, és főleg a hadseregre koncentráldott.⁵ Miközben igyekeztem a francia levéltárakban fellelni a magyarokra vonatkozó forrásokat, meglepődve tapasztaltam, hogy más idegen eredetű egységek is hasonlóan tagozódtak be a francia környezetbe, mint a magyarok. A felmerült párhuzamokat és analógiákat szeretném a következőkben röviden felvázolni. Nem célom a kérdés elmélyült vizsgálata, hanem a legfrissebb bibliográfiai adatok ismertetésével inkább néhány érdekes problémára kívánom felhívni a figyelmet.

A francia királyi hadseregben igen jelentős számú idegen származású katona harcolt a 18. század folyamán. André Corvisier professzor kutatási eredményei szerint az *ancien régime* utolsó századában békeidőben 12-15, háborúban pedig 25 százalék körüli volt az arányuk a franciákhoz képest.⁶ Békeidőszakban minimálisra redukálták a költséges úgynevezett 'idegen ezredek' (régiments étrangers) létszámát, de háborúk esetén ezrével verbuválták a zsoldosokat külföldről. Arra, hogy a több tízezer küllhoni harcos miért lépett a francia királyi szolgálatába, nem mindig elegendő magyarázat az anyagi érdekeltség. A magyarok esetében például a császári hadsereg és a francia királyi hadseregben fizetett zsold között igen csekély volt a különbség. Esetükben az emigráció leggyakoribb oka az volt, hogy politikai nézeteik vagy nemzeti elkötelezettségük miatt üldözték őket.⁷ A magyarokéhoz leginkább hasonló helyzetben azok a csoportok voltak, amelyeket nem kizárólag anyagi érdekek vezéreltek a legkeresztényibb király zászlai alá, hanem politikai motiváció is szerepet játszott döntésükben. E szerint a magyarokéhoz hasonló politikai indítékai a lengyel, a brit (jacobita) és a svájci katonai emigrációnak voltak.

A lengyelek

Az *ancien régime* Franciaországában élő lengyel emigráció tevékenysége kevésbé ismert. Mintha a későbbi, a 19. és 20. századi bevándorlók tömegei elhomályosítanák a cseppet sem jelentéktelen előző századi kezdeteket, pedig már a 17. század végén létezett egy kisebb lengyel kolónia Párizsban, mely főleg az 1668-ban lemondott és Franciaországba távozott János Kázmér király udvartartásából állt.⁸ Nagyobb

⁵ A magyar jelenlét kérdése a Francia Királyi Hadseregben elég jól ismert, elsősorban Zachar József tanulmányainak tükrében: Zachar József: *A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai*. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK), 1980. 523-558.; Zachar József: *A franciaországi Bercsényi-huszárezred története 1721-1791*. HK, 1992. 33-71.; Zachar József: *Les hussards hongrois du roi de France (1692-1789)*. In: *Mélanges André Corvisier. Le Soldat, la Stratégie, la Mort*. Sous la dir: Chaunu, Pierre – Bérenger, Jean. Paris, 1989. 217-229.

⁶ Corvisier, André: *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul. Le soldat*. Paris, 1964. vol. 1. (a továbbiakban: Corvisier) 157-158.

⁷ Bérenger – Meyer 86.

⁸ Dubost 92.

létszámában akkor vándoroltak be lengyelek, amikor a 18. század elején a francia keleti diplomácia érdekei megkívánták a szorosabb lengyel-francia együttműködést. A hosszú távúnak ígérkező szövetséget XV. Lajos és Leszczyński Szaniszló lengyel király leányának, Máriának az esküvője pecsételte meg 1725-ben.⁹

A francia katonai segítség azonban kevésnek bizonyult a lengyel örökösödési háború idején Leszczyński Szaniszló trónja megmentéséhez. A francia expedíciós sereg teljes vereséget szenvedett és a legyőzött lengyel király kalandos úton, egy paraszt ruhájában menekült ki az ostromlott Gdansk városából.¹⁰ A háború végül kompromisszummal ért véget, amely a lengyel trónról lemondó Szaniszló királyt Lotharingia és Bar fejedelemséggel, valamint Commercy hercegséggel kárpótolta. Így a hányatott sorsú lengyel uralkodó végül is a Francia Királysághoz szorosan kapcsolódó tartományok élére került, amelyek Szaniszló halála után Franciaországhoz kerültek. A felvilágosult szellemiségű uralkodó számos hasznos reformmal és korszerű intézménnyel örvendeztette meg új alattvalóit, ezért ma is "Jótevő" Szaniszlóként emlegetik az általa felvirágoztatott Nancyban.¹¹

A király Franciaországba menekült hívei közül többen hamarosan a hadseregben töltötték be fontos pozíciót, Lunéville-ben alapított kadétiskolájában pedig sok fiatal lengyel tanulta a hadi mesterséget. Részben az 1653-ban alapított Royal-Pologne¹² gyalogezredbe sorozták be őket, részben más egységekhez, például igen sok lengyel került a francia szolgálatban álló magyar huszárezreddekhez is.¹³ Szaniszló király gyakran fordult levélben magyar barátjához, gróf Bercsényi Lászlóhoz, hogy a hadseregben beosztást kereső honfitársait beajánlja a magyar ezredparancsnoknak.¹⁴ Hasonlóan a magyarokhoz, a lengyelek is a könnyűlovasságban tűntek ki leginkább. A lengyel lovasság – az ulánusok, pakolecek és tovarisok – az osztrák örökösödési háború idején vált rendkívül népszerűvé, Szász Móríc marsall létre is hozott egy ulánusegységet, "Saxe volontaires" néven 1743. március 3-án. E fegyvernemet lengyelországi hadi tapasztalatai alapján próbálta meghonosítani Franciaországban, a verbuválás során azonban váratlan nehézségei támadtak, a lengyel újoncoknak ugyanis III. Ágost megtiltotta a Szászországon való átkelést.¹⁵ A legfőbb problémát mégis az jelentette, hogy az osztrák örökösödési háború miatt szinte lehetetlen volt tapasztalt, harcedzett magyar és német zsoldosokat toborozni, akik pedig a korabeli források szerint – a lengyelek mellett – a legjobb lovasok voltak. A marsallnak végül be kellett érnie egy kevésbé homogén újoncanyaggal, így egy igen vegyes alakulat jött létre, amelyben megtalálhatók voltak a francia, olasz, német, lengyel, magyar újoncok

⁹ Michel, Antoine: *Louis XV.* Paris, 1989. 157.

¹⁰ Lásd ehhez az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (a továbbiakban OSzKK) őrzött leírást: "Copie de la Lettre du Roy Stanislas dans laquelle, il fait relation de sa sortie de Dantzig." OSzKK Quart. Gall. 39. "Lettres du roy de Pologne et d'autres princes." fol. 68-79.

¹¹ Életéhez lásd *Encyclopédie de la Lorraine. La vie intellectuelle.* Sous la dir. Tavenaux, R. Nancy, 1988.; Maugras, Gaston: *La cour de Lunéville au XVIIIe siècle.* Paris, 1925.

¹² Ez az ezred André Corvisier szerint nagyobb részt németekből állt. Corvisier 562.

¹³ Scher-Zembitska 305-309.

¹⁴ OSzKK Quart. Gall. 39. fol. 40-53.; Leszczyński Szaniszló és Bercsényi László barátságáról lásd Zachar József: *Leszczyński Szaniszló lengyel király és a magyarok.* Honismeret, 1980/4. 33-35.

¹⁵ Bois, Jean-Pierre: *Maurice de Saxe.* Paris, 1992. (a továbbiakban: Bois) 431-432.

mellett az egzotikus afrikai és amerikai származású fekete ulánusok is!¹⁶ Igaz ugyan, hogy a csapatban csak nyolc lengyel volt az alapítás idején, de a harcmódor sajátos lengyel volta miatt az egység egészen a forradalomig megőrizte közép-európai karakterét. Lydia Scher-Zembitska szerint ez a jelenség azzal magyarázható, hogy Szász Móricot elsősorban a lengyel harcmódor érdekelte és kevésbé tartotta fontosnak, hogy az alakulat lengyelekből álljon.¹⁷ Az egységet az *ancien régime* végén átszervezték huszárezreddé, amely 1792-ben a kollektív emigráció útját választotta és átállt az osztrák császári hadseregbe.¹⁸

Az ulánus lovas volt ebben a korban a tipikus lengyel katona. Egyesítette magában a huszárok és a kozákok harci erényeit, amelyek elengedhetetlenek voltak az akkori úgynevezett "kisháború" taktikájához.¹⁹ Hagyományos könnyűlovas hímevük ellenére a lengyelek nagy része mégis gyalogezredekben szolgált, méghozzá viszonylag szétszórva a francia királyi hadseregen belül. A lengyel katonai és politikai elit, vagyis a lengyel nemesség kitűnő pártfogókra talált a francia nemesség soraiban, ugyanis a központi királyi hatalmat bíráló francia nemesek számára a lengyel nemesi köztársaság (*Rzeczpospolita Polska*) volt az ideális állam.²⁰ A *liberum veto* rendszere még a legradikálisabb francia nemesek követeléseit is kielégítette. Egészen Lengyelország felosztásáig tartotta magát ez a nézet, és csak a lengyel állam bukása ábrándította ki a lelkes francia követőket.

A lengyel ügy a francia keleti külpolitika legfontosabb eleme volt. A francia királyok titkos személyes diplomáciája, a "secret du roi" középpontjában is a lengyel kérdés állt.²¹ Lengyelország, az Oszmán Birodalommal és Erdéllyel együtt már a 17. század óta részét képezte a Habsburg Birodalom bekerítésére irányuló francia szövetségi rendszernek, a kelet-európai francia diplomácia magyar szempontból is legjelentősebb centrumai a varsói és konstantinápolyi követések voltak. A francia érdekeket azonban egyre jobban sértette Oroszország gyors ütemű terjeszkedése a 18. század második felében. Az erősödő orosz befolyás eredményeképp 1764-ben megválasztották Szaniszló Ágost Poniatowskit – II. Katalin egykori szeretőjét – lengyel királynak; majd 1768-ban a cárnő harmincezres hadseregére támaszkodva elismertette magát a lengyel alkotmány protektorának.²² Az 1768-as lengyel válság a végsőkig kiélezte a nagyhatalmak ellentétét. A lengyel nemzeti ellenállás, az

¹⁶ Bois 435.; Lásd még La Bassetière, C. de: *Maurice de Saxe et ses Uhlans*. Loir-et-Cher historique, le 15 mai 1893.

¹⁷ Scher-Zembitska 165.

¹⁸ Kriegsarchiv (a továbbiakban KA) Wien, Hofkriegsrat Protokoll 1792 Serie G. fol. 7679-7680.; Lásd még Wrede, A. F. von: *Geschichte des K. und K. Wehrmacht*. Wien, 1901. Vol. III/2. 808.; Wenck, G.: *Les hussards en émigration*. Vivat Hussar n° 1, Tarbes, 1966. 71-95.

¹⁹ A kozákok franciaországi alkalmazására már 1735-ben gondoltak. Az alkalmazásuk mellett álló legfőbb érv az volt, hogy a császári huszárezredekkel velük szerették volna hatástanlanítani. Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris), Mémoires et documents, Russie (1735-1759) vol. 30 fol. 4-5.

²⁰ Meyer, Jean: *La noblesse française à l'époque moderne (XVIe-XVIIIe siècles)*. Paris, 1991. 8-9.

²¹ Perrault, Gilles: *Les secret du roi. La passion polonaise*. Paris, 1992.; A kérdés alapos múlt századi feldolgozása és forrásai Broglie, duc de: *Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752-1774*. Paris, 1878. (2 vol.)

²² Bély 571.

úgynevezett bari konföderáció (1768) határozott franciabarát és oroszellenes élel jött létre, a francia titkos diplomáciának pedig sikerült elérnie, hogy az Oszmán Birodalom hadat üzenjen Oroszországnak. Az orosz-török háború valódi tétje Lengyelország felosztása volt. A század utolsó harmadában lezajló lengyel függetlenségi mozgalom bukása után ismét tömegével érkeztek menekült katonák Franciaországba. A célszág számukra már nem a Francia Királyság volt. A kalandor Benyovszky Móric madagaszkári vállalkozása alkalmat nyújtott néhányuk számára, hogy a Francia Királyi hadseregen belül folytassák katonai pályafutásukat. Az 1774-ben alapított Benyovszky expedíciós hadtest önkénteseinek soraiba azonban csak elenyésző számban léptek lengyelek.²³ Rajta kívül csak egy lengyel tiszt, bizonyos Cromlowsky nevezetű, szerepel az igen vegyes összetételű hadtest mustrajegyének.²⁴ Sajnálatos módon az egyébként magyarországi születésű Benyovszky madagaszkári gyarmatosító vállalkozásának kudarca nem kis mértékben csorbította a lengyel katonatisztek franciaországi hírnevét is.

Franciaország a hétéves háború befejezésétől egészen a forradalmi háborúkig nem viselt hadat Európában. Így a királyi hadsereg sem tudta volna a jelentős számú lengyel katonaságot alkalmazni, ha az amerikai függetlenségi háború nem nyújt erre lehetőséget. Közülük sokan tüntették ki magukat, különösen az amerikai felkelők megsegítésére küldött francia expedíciós seregben.²⁵ Kościuszko és Pulaski az amerikai szabadságharc legendás hőseivé váltak. A kivételesen jónak mondható lengyel-francia viszonyoknak köszönhetően a napóleoni korszakban is találunk a francia hadseregben egy tipikusan lengyel nemzeti egységet, a híres Lengyel Légiót.

A brit emigráció

A brit szigetekről érkező bevándorlók társadalmi összetétele jóval heterogénebb volt, mint a Kelet-Európából érkezőké. A britek esetében ugyanis a politikai és katonai migrációt egy igen markáns gazdasági bevándorlás egészítette ki.

Az emigránsok első hulláma az 1688-as Dicsőséges Forradalom után érkezett a menekülő II. Stuart Jakab kíséretében. A bukott király udvartartásával együtt a Saint-Germain-en-Laye-ben található kastélyban telepedett le,²⁶ ez lett az úgynevezett "jábokbita" emigráció szellemi központja. Itt kovácsolták a francia külpolitika tevékeny

²³ Benyovszky expedíciójának legfontosabb forrásai: Bibliothèque Polonaise de Paris, série Ms 246 "Corps de Benyowszky, État du régiment."; British Museum (Manuscripts), Add. Mss. 18134 "Recueil de pièces sur Madagascar (1775-1815)"; Néhány figyelemre méltó munka a feldolgozások közül: Cultru, Prosper: *De colonia insulam Delphinam vulgo Madagascar a barone M.-A. de Benyowszky deducta*. Paris, 1901.; Priestley, Herbert Ingram: *France overseas through the old regime. A study of European expansion*. New York – London, 1939.; Orłowski, Leon: *Maurycy August Beniowski*. Warszawa, 1961.; Vacher, Paule: *Contribution à l'histoire de l'établissement français fondé à Madagascar par le baron de Benyowszky (1770-1776)*. h. n., é. n. (lásd OSZK!).

²⁴ Corvisier, André: *Les contrôles de troupes de l'ancien régime tome 3*. Paris, 1970. 602.

²⁵ Scher-Zembitska 309-310.

²⁶ Lásd ehhez L'autre exil: les Jacobites en France au début du XVIIIe siècle. Actes du colloque *La Cour des Stuarts à Saint-Germain-en-Laye au temps de Louis XIV* (février 1992). Presses du Languedoc, 1993. (a továbbiakban: La Cour)

részvételével azokat a partraszállási és inváziós terveket, melyek rendre megghiúsultak a 17. század végétől egészen az 1745-ös Cullodan-i vereségig.²⁷

A francia segítség komoly szerepet játszott a jákobiták akcióiban. A spanyol örökösödési háború során 1708 februárjában 6 000 francia és jákobita katona szállt hajóra Dunkerqueben, hogy a skót ellenállókat megsegítsék. A partraszállási akciót nem sokkal az elindulás után a Royal Navy megghiúsította.²⁸ 1715-ben az I. György kormánya ellen fellépő skót felkelés nyújtott alkalmat a jákobiták esetleges fegyveres szerepvállalására, a békeszerződések aláírása és XIV. Lajos halála azonban hamarosan ismét eloszlatta a diverzióra készülődő emigráns harcosok reményeit. Ezt követően körülbelül harminc évig nem is került szóba a partraszállás gondolata.²⁹

A fegyveres kudarcok nyomán nagyszámú angol, skót és főleg ír menekült – a híres „vadludak” (Wild Geese) – érkezett a Francia Királyság területére. A menekültek pontos számát igen nehéz megállapítani. Guy Chaussinand-Nogaret szerint csupán 1688 és 1692 között harminc-negyvenezer jákobita menekült érkezett a Francia Királyságba.³⁰ Ennél lényegesen merészebb becslések is napvilágot láttak. Különösen a korabeli résztvevők túloztak, például Mac Geoghan apát 450 000 francia szolgálatban elesett ír hősi halottat említ az 1691 és 1745 közötti periódusban.³¹ André Corvisier a rendkívül hiányos levéltári források alapján mindössze néhány ezerre becsülte létszámukat.³² Az ír katonák kitűnő gyalogságukkal és jól képzett tisztjeikkel a francia királyi hadsereg elitjéhez tartoztak. A legendás ír gyalogezredekén kívül a francia királyi haditengerészetben is sok jákobita menekült szolgált.³³ A jákobita emigráció számos tagja igen magasra jutott a katonai ranglétrán. A 18. századi francia királyi tisztikarból két marsallt, tizennégy tábornagyot, tizennyolc altábornagyot és számos tábornokot tart számon a szakirodalom mint jákobita emigránst.³⁴ Legismertebb közülük Berwick marsall volt. Sajátos színfoltot képviseltek a francia királyi udvarban a szintén ehhez az emigrációhoz köthető skót

²⁷ A franciaországi jákobita emigrációról lásd *Ideology and conspiracy: aspects of jacobitism 1689-1759*. Ed. Cruickshanks, Eveline. Edinburgh, 1988.; *The Jacobite challenge*. Ed. Cruickshanks, Eveline. Edinburgh, 1988.; Lenman, Bruce: *The Jacobite risings in Great Britain 1689-1746*. London, 1980.; Maclynn, Frank: *The Jacobites*. London, 1988.

²⁸ Lásd erre Gibson, John S.: *Playing the Scottish card: the Franco-Jacobite invasion of 1708*. Edinburgh, 1988.

²⁹ Bérénger – Meyer 112-117.

³⁰ Chaussinand-Nogaret, Guy: *Une élite insulaire au service de l'Europe: les Jacobites au XVIIIe siècle*. Annales É. S. C., Paris, 1973. (a továbbiakban: Chaussinand-Nogaret 1973.) 1099.

³¹ Chaussinand-Nogaret 1973. 1098.

³² Corvisier 545.

³³ A francia szolgálatban állt ír ezredekre vonatkozóan lásd O'Callaghan, J. Cornelius: *History of the Irish brigades in the service of France*. Glasgow, 1870.

³⁴ Chaussinand-Nogaret 1973. 1103-1104.

³⁵ Jacques Fitz-James, Berwick hercege (1670-1734). II. Stuart Jakab természetes gyereke, híres hadvezér, Franciaország marsallja. Fiatal korában részt vett Magyarország visszafoglalásában. Később a spanyol és lengyel örökösödési háború legendás hadvezére.

testőrök. Igaz, hogy már korábban is jelen voltak³⁶, de létszámuk a jákobita bevándorlással számottevően gyarapodott.³⁷ A királyi testőrség skót kompániáját is főleg belőlük állították ki a század első felében. Az utánpótlás hiánya miatt azonban azt tapasztalhatjuk, hogy az *ancien régime* végére teljesen elveszítették nemzeti jellegüket, a forradalom előestéjén a skót testőrkompániának már csak 0,3 százaléka volt ténylegesen skót.³⁸

A francia nemesség példaértékű gyorsasággal és intenzitással asszimilálta a jákobiták széles tömegeit.³⁹ Integrációjuk egyik jele volt, hogy neveiket franciásították, melynek során gyakran a fonetikus elv érvényesült, így lett például a Farwelből Farouel.⁴⁰

Ezen emigráció szellemi központja a Saint-Germain-en-Laye-i kastélyban talált otthonra az első időszakban. II. Stuart Jakab, akit az "Old Pretender" (öreg trónkövetelő) néven szoktak emlegetni, valódi felszentelt uralkodóhoz méltó módon viselte az emigráció megpróbáltatásait. A hatalomból eltávolított király a keresztény ájtatosságba menekült, és nagy tiszteletnek örvendett nemcsak a saját hívei, hanem a francia katolikusok között is. Karizmatikus személyéhez számos legenda és csodatétel kötődött.⁴¹ Az öreg uralkodó később Rómába költözött és teljesen a vallásnak szentelte az életét.

Fia, Charles Edward Stuart, másnéven "Young Pretender" (fiatal trónkövetelő) vagy "Bonnie Prince Charlie", folytatta apja politikai pályáját.⁴² Itáliában nevelkedett, majd 1740-ben XV. Lajos beleegezésével Franciaországba jött, s francia támogatással hadsereget szervezett az osztrák örökösödési háború idején.⁴³ A herceg nagy bánatára XV. Lajos nem lépett hivatalosan szövetségre vele, így akciója csak félig-meddig tekinthető francia érdekelttségűnek.⁴⁴ Az általa irányított 1745-ös patraszállás és diverzió is csak mellékes tényezője volt a fő hadmozdulatoknak. Ugyanakkor az ír gyalogezredek helytállása a kontinentális hadszíntéren, mint például a Fontenoy-i csatában (1745. május 11.), igen jelentős volt. A Fontenoy-i győzelem

³⁶ Eugène Fieffé szerint a francia királyok már a 9. században (sic!) rendelkeztek skót testőrgárdával. A források szerint Szent Lajost skót gárdája még a kereszteshadjáratra is elkísérte. Fieffé, Eugène: *Histoire des troupes étrangères au service de France* (2 vol.). Paris, 1854. (a továbbiakban: Fieffé) 33.

³⁷ A téma egy korábbi feldolgozása Leith, R. P. James Forbes: *The Scotmen at arms and Life Guards in France*. Edinburgh, 1882. (2 vol.)

³⁸ Labourdette, Jean-François: *La compagnie écossaise des Gardes du corps du roi au XVIIIe siècle: recrutement et carrières*. Histoire, économie et société. 1984. 99.

³⁹ Chaussinand-Nogaret, Guy: *La noblesse au XVIIIe siècle. De la Féodalité aux Lumières*. Paris, 1990. 11.

⁴⁰ Dauzat, A.: *Traité d'anthroponymie française. Les noms de famille de France*. Paris, 1977. 352.

⁴¹ Lásd ehhez Cottret, B. et M.: *La sainteté de Jacques II, ou les miracles d'un roi défunt (vers 1720)*. La Cour, 79-106.

⁴² Életéhez lásd Mac Lynn, Frank J.: *Charles Edward Stuart: tragedy in many acts*. London–New York, 1988.; Marshall, Rosalind Kay: *Bonnie Prince Charlie*. Edinburgh, 1988.

⁴³ Charles Edward Stuart hadseregének mustrajegyzékét nemrég publikálták *Muster roll of Prince Charles Edward Stuart's army 1745-46*. Ed. Livingstone of Bachuil, Alastair and Christian. Aber, 1985.

⁴⁴ *Mémoires du duc de Luynes*. Paris, 1861. vol. VII., (a továbbiakban: Mémoires) 74.

mámorában a fiatal trónkövetelő egy Nantes-i jákobita kereskedő által biztosított hajón Írországot megkerülve Skócia nyugati szélén partra szállt. Viszonylag hamar uralma alá hajtotta egész Skóciát, ahol nagy népszerűségnek örvendett. Az akció sorsa végül az 1746. április 27-i Cullodan-i vesztés csatában pecsételődött meg, mely után Edward herceg hónapokig bujdosott ellenségei elől, majd visszatért Franciaországba, ahol továbbra is a háború folytatása érdekében tevékenykedett. Személye és működése hamarosan az aacheni békét aláíró Franciaország számára is kényelmetlenné vált, ezért 1748. december 10-én letartóztatták a túlságosan is öntevékeny trónkövetelőt.⁴⁵ 1755-ben még felmerült a herceg Skóciába küldésének gondolata, de ezt a kérdést a francia udvar hamarosan elvetette. A hányatott sorsú Bonnie Prince Charlie 1788. január 31-i halálával lezárult a jákobita konfliktusok százéves története. A Cullodan-i vereséggel gyakorlatilag elmúlt a stuartista restauráció veszélye az Egyesült Királyságban.⁴⁶ A jákobita eszme azonban nem tűnt el nyomtalanul. Edward herceg 1788-ban bekövetkezett halála lezárta ugyan az európai dinasztikus konfliktusok e romantikus epizódját, de az eszmék még hosszú ideig hatottak. Egyrészt a népi kultúra őrizte gondosan a szerencsétlen sorsú uralkodók emlékét, másrészt az angol konzervatív (tory) politikai mozgalom is sokat merített a jákobiták politikai eszméiből.⁴⁷

A jákobita katonai emigrációval szorosan összefonódott egy aktív brit kereskedő- és bankár csoport, amely a Stuartok restaurációjától várta kedvezőbb pozícióba jutását. Általában azok az üzletemberek lettek jákobiták, akik elégedetlenek voltak a whig kormány gazdaságpolitikájával: sokan közülük csődbe jutottak és a hatalomváltástól remélték adósságaik elengedését. Sok jákobita volt a hírhedt dél-angliai csempészek között is. Tevékenységük gazdaságilag károsította az angol kormányt, és ez a kiterjedt alvilági rendszer a franciaországi brit emigráció elsődleges hírszerzője is volt.⁴⁸ Franciaországi megtelepedésük és tevékenységük hozzájárult az ország egyes régióinak rohamos gazdasági növekedéséhez. Bevándorlásuk gazdasági fejlődést indukáló hatására legszemléletesebb példa Bordeaux és Délnyugat-Franciaország kereskedelmének felvirágzása.⁴⁹ A whig kormány ügyes gazdaságpolitikájának titka az államadósság kezelésében rejtett. A tetemes államadósság nagyszámú

⁴⁵ Mémoires vol. IX. 142.

⁴⁶ Erről részletesebben Black, Jeremy: *Culloden and the '45*. Edinburgh, 1990.; *The '45: to gather an image whole*. Ed. Scott-Moncrief, Lesley. Doktori disszertáció, 1988.

⁴⁷ Lásd a kérdés irodalmához: Cruickshanks, Eveline: *Political untouchables: the Tories and the '45*. London, 1979.; Monod, Paul Kleber: *For the King to enjoy his own again: Jacobite political culture in England 1688-1788*. Doktori disszertáció, 1986.; Sack, James J.: *From Jacobite to Conservative: reaction and orthodoxy in Britain 1760-1832*. Cambridge, 1993.; Szechi, Daniel: *Jacobitism and Tory politics 1710-14*. Edinburgh, 1984.; Thomas, P. D. G.: *Party politics in eighteenth-century Britain: some myths and a touch of reality*. British journal for eighteenth-century studies no. 10, 1987.

⁴⁸ Béranger – Meyer 110-111.

⁴⁹ A kérdés kimerítő jellegű feldolgozása Jean-Pierre Poussou doktori disszertációja Poussou, Jean-Pierre: *Bordeaux et le sud-ouest au XVIIIe siècle, Croissance économique et attraction urbaine*. Paris, 1983.

hitelezője érdekeltté vált az új rendszer megszilárdításában, hasonlóan azok az új földbirtokosok is, akik a katolikus egyháztól elkobzott földek tulajdonosává váltak.⁵⁰

A szabadkőművesség franciaországi elterjedése is a jákobiták nevéhez fűződik. A Francia Nagypáholyt 1720-ban alapították, első nagymesterei mind jákobiták voltak. André Combes szerint az ezoterikus szabadkőműves mozgalom védőpajzsként szolgált az idegen származású közösségek számára.⁵¹ Rövidesen azonban a franciaországi kozmopolita elit és vele együtt a francia arisztokrácia nagy része is csatlakozott a mozgalomhoz, amely a francia királyi hadseregben is gyorsan terjedt.⁵² A brit emigráció népszerűségét fokozta a felvilágosult filozófusok – Montesquieu, Voltaire, Rousseau – angol eszméket terjesztő munkássága és nem utolsósorban a század utolsó negyedében divatos angломánia, amely elsősorban a francia elit felső köreiben terjedt el.

A svájciak

A svájci zsoldosok jelenléte az újkori Franciaországban hosszú múltra tekint vissza, és főleg gazdasági okokkal magyarázható. A Franciaországban szolgáló svájci katonák elsősorban nem politikai menedéket, sokkal inkább anyagi biztonságot kerestek. Katonai kompetenciájuk révén ők voltak az újkori Európa legkeresettebb zsoldosai. A legkeresztényebb király hadain kívül – ahol egy tucatnyi ezredet állítottak ki belőlük – megtalálhatók voltak még a szavojai, az osztrák, a velencei, a pápai, a spanyol, a porosz, a szász és a nápolyi seregekben is.⁵³ Népszerűségüket a lovasság visszaszorulásának és a gyalogság rohamos újkori térnyerésének köszönhették. A francia hadászati irodalom is kiemeli a svájci pikás gyalogság szerepét a modern hadviselésben. Folard például így emlékezik meg róluk :

“Csak akkor ismerték fel a lándzsák hiányát, amikor rájöttek, hogy a hadseregek alapja és támasza a gyalogság; e tudatlan korszakban a gyalogság létszáma nagyon alacsony volt és ők is rosszul felfegyverezettek és fegyelmezetlenek voltak: a hadsereg minden ereje a lovasságban volt. De lassan kinyílt a szemük, s ezt nem annyira a görögök és rómaiak haditetteinek, mint inkább a svájciakénak köszönhették. Emezek csak gyalogságukkal harcoltak és cseppet sem törődtek a lovassággal, amehet ott támadtak meg, ahol értek anélkül, hogy amaz megtörhette vagy megingathatta volna őket.”⁵⁴

Az első szövetséget, amely a Helvét Konföderációt a francia monarchiához fűzte, 1516. november 21-én kötötték. A későbbiekben ezt kétszer is megújították: 1602.

⁵⁰ Bérenger – Meyer 107.

⁵¹ Combes, A.: *Les trois siècles de la franc-maçonnerie*. Paris, é. n. 20.

⁵² A francia királyi hadsereg és a szabadkőművesség kapcsolatáról lásd Quoy-Bodin, Jean-Luc: *L'armée et la franc-maçonnerie*. Paris, 1987.; Le Bihan, A.: *Loges et chapitres de la Grande Loge et du Grand Orient de France (2e moitié du XVIIIe siècle)*. Paris, 1967.

⁵³ Bérenger – Meyer 84.

⁵⁴ A részletet Folard *Histoire de Polybe* című művéből idézi Boussanelle lovag: Boussanelle: *Commentaires sur la Cavalerie*. Paris, 1758. 157-158. (fordította Tóth Ferenc)

október 13-án VI. Henrik, majd 1663-ban XIV. Lajos uralkodása alatt.⁵⁵ A hálás francia királyok a svájci ezredeket kiemelt zsolddal s egyéb privilégiumokkal, valamint széles körű autonómiával is felruházták a hadseregen belül. Szinte különálló hadsereget alkottak, amelynek saját törvénykönyve és igazságszolgáltatása is volt.⁵⁶ A kapitányoknak jogukban állt kijelölni utódjaikat, a svájciakat nem kötelezhették tengerentúli szolgálatra, s arra sem, hogy más svájci alakulatok ellen harcoljanak.⁵⁷ A tisztikar rendszerint a legősibb nemesi családokból került ki, ilyen volt például a Halville-család (Franciaországban Hallweyl), amelynek tagjai nem mulasztották el kihangsúlyozni, hogy valaha még a Habsburgok is az ő hűbéreseik voltak.⁵⁸ Ez a nemesi-katonai réteg fokozatosan beolvadt a francia katonai nemességbe.

A svájci ezredek kiváló katonai szereplésére számos példát hozhatunk fel. A 18. század nagy francia győzelméből, a Fontenoy-i diadból, a már említett írekhez hasonlóan, ők is kivették a részüket. Zurlauben főstrázsamester irányítása alatt, illetve a francia elithadtesthez – a híres “Maison du roi”-hoz – vezényelve küzdöttek igen eredményesen.⁵⁹ A Rossbach-i csatában (1757. november 5.) pedig Soubise marsall visszavonulásának sikeres biztosítása fűződik a nevükhöz.⁶⁰ Kiemelt helyzetük és hadi erényeik alapján a svájciak a királyi hatalom közvetlen közelébe kerültek: a francia királyi testőrségbe. Idegen származásuk szinte garantálta megbízhatóságukat a saját híveikkel szemben kissé bizalmatlan Bourbonok számára. A nagy francia forradalom idején tanúsított hősiessége, de gyakran reménytelen helytállásuk is megfelelt a monarchia elvárásainak. 1792. augusztus 10-én például valóságos mézszárlást hajtott végre a Tuileries-t ostromló tömeg az ellenálló svájci testőrök soraiban. Paul de Vallière szerint a svájci gárdistákat nemcsak egyszerű zsoldosoknak, hanem valódi szövetségeseknek kell tekinteni, mivel életüket is képesek voltak feláldozni a Francia Királyságért.⁶¹

Az anyagi motiváció kérdését természetesen esetükben sem lehet kikerülni. A szegény svájci kantonokból származó férfiak tömegesen álltak a francia királyi hadseregben szolgáló svájci ezredbe a tisztességes megélhetést biztosító zsold reményében. De az “üzlet” igazi haszonélvezői a toborzó ezredesek voltak, akik ezredtulajdonosként az ezred létszáma alapján kaptak juttatást a királyi kincstárból. Valóságos üzleti vállalkozóként tevékenykedtek azok, akik a Francia Királysággal szerződésben lévő kantonokból állították ki ezredüket. Ez a jól szervezett, kollektív rekrutációs rendszer, amit a gazdasági élet nyelvén szólva katonaelexportnak is szoktak

⁵⁵ Bodin, J.: *Les Suisses au service de la France. De Louis XI à la Légion étrangère*. Paris, 1988. 192.; Lásd még a svájci katonai emigrációról: May, E.: *Histoire militaire de la Suisse et des Suisses dans les divers services*. Lausanne, 1788. (5-6. kötet); Zurlauben: *Histoire des Suisses au service de France*. Paris, 1751-1753. (8 vol.); McCormack, J.: *One million mercenaries: Swiss soldiers in the armies of the world*. London, 1993.

⁵⁶ Lequin 212.

⁵⁷ Corviser, André: *Dictionnaire d'art et d'histoire militaires*. Paris, 1988. 294-296.

⁵⁸ *Mémoires de Madame Campan, première dame de chambre de Marie-Antoinette*. Paris, 1988. 365.

⁵⁹ *Relation de la campagne en Brabant et en Flandres de l'an MDXXXLV*. La Haye, 1745. 8-17., 40-54.

⁶⁰ Bérenger – Meyer 85.

⁶¹ Vallière, Paul de: *Le 10 août 1792, Grandeur helvétique. La défense des Tuileries et la destruction du régiment des Gardes-Suisses de France à Paris*. Lausanne, 1992. 212.

nevezni, szinte önálló nemzeti iparágat jelentett a korabeli svájci kantonok számára.⁶² Néha azonban, különösen a háborúk idején, a svájci forrás sem bizonyult elegendőnek az ezredek feltöltéséhez. Ilyenkor előfordult, hogy más német területekről vagy Franciaország német anyanyelvű régióiból egészítették ki a hiányos svájci ezredek. Louis de Bourbon Bercsényi Lászlóhoz Versailles-ból írt 1747. december 18-i levelében külön kihangsúlyozta, hogy Lotharingiának csak a német nyelvű részében toborozhatnak a svájci ezredekbe.⁶³ Az alapelv az idegen etnikum megőrzése volt. A testőrök esetében különösen fontos volt ez, hiszen gyakran saját francia alattvalóiktól kellett megvédeni az uralkodót. Az abszolút monarchia és az idegen zsoldosok szimbiózisára a korábbi szakirodalom is a svájciak és a Francia Királyság példáját hozza fel a leggyakrabban.⁶⁴

A német zsoldosok alkalmazása sok párhuzamot mutat a svájciakéval. A Francia Királyság keleti tartományaival határos német kisállamokból érkeztek ezek az újoncok, azonban a svájciakkal ellentétben őket nemcsak a gyalogságban alkalmazták. Egy a korabeli hadászati szakirodalomban elterjedt tézis szerint a magyarok mellett a németek voltak a legjobb lovasok. Jelentős az arányuk a dragonyosoknál, mint azt a tisztán német Royal-Allemand ezred példája mutatja.⁶⁵ Az ő esetükben politikai motiváció nehezen mutatható ki, noha a dezertőrök magas száma nem mindig magyarázható egyszerű gazdasági okokkal. Szász Móric marsall halhatatlan aforizmája szerint egy német dezertőr három emberrel ér fel: eggyel több katona a csapatnál, eggyel kevesebb az ellenségnél és egy ellenséges katonát is leköt.⁶⁶ Az egyik lehetséges magyarázat szerint sok német azért lépett francia szolgálatba, mert Poroszországban a nemesi származás előfeltétele volt a tiszt karriernek, Franciaországban pedig csak a század vége felé szigorították meg a közrendűek előléptetését.⁶⁷

A svájci emigrációt azonban nem szűkíthetjük le kizárólag a katonai bevándorlókra. A szegény svájci kantonokból jelentős volt az iparosok, kézművesek, kereskedők Franciaországba való beáramlása. Pénzemberek, bankárok is akadtak szép számmal közöttük, elég ha Necker pénzügyminiszterre gondolunk. De a művészvilágban is igen jelentős számban képviseltették magukat, közülük talán a legismertebb a genfi Jean-Jacques Rousseau.

A magyarok

A franciaországi magyar emigráció története jól ismert. A múlt század végétől napjainkig számos tanulmány, életrajz jelent meg ebben a témakörben, hadtörténeti

⁶² Lequin 212.; Elie, H.: *Le marquis de Courteille, ambassadeur de Louis XV en Suisse et le recrutement des troupes suisses au service de la France*. Revue historique de l'Armée. Paris, oct.-déc. 1955. 5-22.

⁶³ OSzKK Quart. Gall. fol. 116. André Corvisier professzor szintén beszámol erről a jelenségről monográfiájában, Corvisier 263., 268., 544.

⁶⁴ Lásd ehhez magyarul Immanuel Wallerstein szintetizáló jellegű művének vonatkozó részét Wallerstein, Immanuel: *A modern világ gazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, 1983. 259-260.

⁶⁵ Corvisier 554-560.

⁶⁶ Szász Móric Noailles marsallhoz írott 1748. január 24-i levelében írja ezt a ma már szállóigévé vált idézetet. Corvisier 260.

⁶⁷ Bérenger – Meyer 85.

és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős kutatások folytak és folynak a 18. századi magyar emigráció szerepéről.⁶⁸ A következőkben a többi, hasonló jellegű emigráció szempontjából is érdekes ismérvek alapján szeretnék egy vázlatos összefoglalást adni.

A magyarság franciaországi megjelenése a kuruc mozgalmak politikai menekülthullámaihoz és a francia királyi hadseregen belüli magyar huszárezredek megjelenéséhez köthető. Érdekes módon a huszár fegyvernem már a magyarok tömeges menekülése előtt megjelent a francia királyi hadseregben, ez valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a magyar könnyűlovas harcmódor már a 17. század végén nagyon népszerű volt Franciaországban. Mivel a császári hadseregben alkalmazott magyar huszárok a rajnai hadszíntéren többször bizonyították katonai erényeiket, az első francia huszárezredet, a Comeberg-ezredet, az ő ellensúlyozásukra hozták létre 1692-ben.⁶⁹ Később, a spanyol örökösödési háború idején újabb huszáralakulatok jelentek meg, amelyekben belül egyre nagyobb volt a magyar katonák aránya. Pontos számokat nem ismerünk, mert mustrajegyzékek csak az 1720-as évektől maradtak fenn. A Rákóczi-szabadságharc bukása utáni emigráció tovább növelte ugyan a számukat, a francia királyi hadseregben azonban olyan nagy volt az igény a magyar huszárok iránt, hogy az 1720-ban alapított Bercsényi-huszárezred feltöltéséhez Magyarországon, majd ennek sikertelensége után Törökországban kellett újoncokat toborozni.⁷⁰ A magyar politikai emigráció elitje a 18. század első felében érdekes módon két, egymástól földrajzilag elég messze fekvő centrumban helyezkedett el: Rákóczi fejedelem és közvetlen kísérete –rövid franciaországi tartózkodásukat leszámítva – a törökországi Rodostóban telepedett le, míg az emigráció fiatalabb generációja Franciaországban katonáskodott. E két központ a konstantinápolyi francia követségen keresztül tartotta a kapcsolatot. A konstantinápolyi francia követ több, keleti nyelveket beszélő magyar ágenst alkalmazott, akik rendszeresen kaptak instrukciókat a rodostói magyar kolóniával kapcsolatban is.⁷¹ A leghíresebbek Tóth András és fia, François baron de Tott voltak, akiket Orville Theodore Murphy a mai katonai tanácsadók prototípusának tekint.⁷² A francia diplomácia igyekezett kihasználni a rodostói magyar menekültek Habsburg-ellenes tevékenységét és ezért ágensein keresztül egészen az 1756-os “diplomáciai forradalomig” rendszeresen kapcsolatban állt velük. Ugyanakkor a magyar diverzió kérdését a francia külpolitika alárendelte az Oszmán Birodalom érdekeinek és annak részeként kezelte, így a

⁶⁸ Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Budapest, 1966.; Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Budapest, 1990.; Zachar József: *Idegen hadakban*. Budapest, 1984.

⁶⁹ Lásd ehhez: László J.: *Magyar huszárok idegen nemzetek szolgálatában*. A magyar huszár. Szerkesztette Ajtay E.–Péczeky L. Budapest, 1936.; Zachar József: *A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai*. HK, 1980.; Boissau, général: *Les hussards, un phénomène européen*. Revue Historique des Armées. Vincennes, 1994/4.

⁷⁰ Lásd erről Bercsényi László levelét d'Argenson grófhoz (1747. július 14.) OSZKK Quart. Gall. 55/1. fol. 42.

⁷¹ Duparc, Pierre: *Instructions aux ambassadeurs et ministres de la France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française*. vol. XXIV. Turquie. Paris, 1970. 422-426.

⁷² Murphy, Orville Theodore: *Charles Gravier, comte de Vergennes. French Diplomacy in the Age of Revolution*. Albany, 1982. 79-80.

rodostói magyar emigránsok hiába reméltek Franciaországból bármiféle segítséget.

A magyar huszárok iránti nagy kereslet leginkább a nevékhöz fűződő harcmodor sikerével magyarázható, ami a korabeli antikvizáló hadászati irodalomban egyértelműen kimutatható. Hasonlóan az ókori szerzőkhöz, az újkori specialisták is kiemelték az egyes népek jellegzetes hadi erőseit. Amint az ókori hunok, szkíták vagy herulok jellegzetesen lovasnépek voltak, úgy ez a sztereotípa a korabeli magyarokra is ráragadt. Annál is inkább gyakori ez a képzettség, mivel a magyarokat ebben a korban a francia közvélemény is a hunok, illetve a szkíták leszármazottainak tekintette.⁷³ A magyarok kiemelt megbecsülést élveztek az irreguláris csapatok (*troupes légères*) fegyvernemén belül helyet foglaló huszárezredek soraiban. Néha tapasztalni lehet a "huszár" (*hussard*) és a "magyar" (*bongrois*) szavak szinonim alkalmazását is. Chabot lovag 1748 körül írt emlékiratában is kihangsúlyozza ezt az érdekes nyelvészeti jelenséget.⁷⁴ Egy speciális harcmodor, az úgynevezett kisháború taktikájának alkalmazása is az ő nevékhöz fűződött.⁷⁵ Turpin de Crissé gróf, a híres korabeli hadelméleti szerző, az 1754-ben megjelent munkájában (*Essai sur l'art de la guerre*, Paris) a magyarokat és a megfelelően kiképzett németeket tekinti a legalkalmasabbnak a könnyűlovas csapatokban való alkalmazásra.⁷⁶ Egyik kéziratban maradt munkájában pedig így emeli ki e két nemzet hadi erőseit :

*"A francia katona bátor és intelligens, de ha szabad megjegyeznem, a magyar és a német ravaszabb és nagyobb elővigyázattal vonul..."*⁷⁷

Egy másik korabeli szerző, a magyar származású Jeney Lajos Mihály, szinte megismétli Turpin de Crissé megállapítását :

*"A gyalogságot minden fajta nemzet alkothatja, bár a franciák és a liège-iek némi kedvezést érdemelnek jóakarataikra tekintettel. A lovasság azonban megkívánja, hogy itt – amennyire csak lehetséges – a lovakat természetől fogva kedvelő és a lovak táplálására, tisztán tartására különös képességgel megáldott magyarokat és németeket fogadjunk fel. Mindezt Európa más népei csak hosszú szoktatás után képesek csinálni."*⁷⁸

⁷³ A legfontosabb korabeli kiadványok: *Histoire des Révolutions de Hongrie*. La Haye, 1739.; Sacy, C. L. M. de: *Histoire générale de Hongrie. Depuis la première invasion des Huns jusqu'à nos jours*. Paris, 1778.; Lásd ehhez még Köpeczi Béla tanulmányait: Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák*. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Köpeczi 1985) 184-186., 373-402.

⁷⁴ Service Historique de l'Armée de Terre (Vincennes), MR (Mémoires et reconnaissances) 1730 fol. 1181.

⁷⁵ A kisháborús taktikáról lásd Zachar József vezetőjét Jeney: *A portyázó avagy a kisháború sikerrel való megtrádsának mestersége korunk génusza szerint* (Hága, 1759). Budapest, 1986. (a továbbiakban: Jeney) című művében. Valamint Picaud, Sandrine: *L'art de la petite guerre au XVIIIe siècle*. Université de Nantes, 1993. (Jean-Pierre Bois professzor irányításával készült maîtrise dolgozat)

⁷⁶ Turpin de Crissé, Lancelot comte de: *Essai sur l'art de la guerre*. Paris, 1754. 177.

⁷⁷ Bibliothèque de l' Arsenal, Ms 4077 Observations sur le service des hussards et troupes légères p. 53. (fordította Tóth Ferenc)

⁷⁸ Jeney 62. (ford. Zachar József)

A huszárezredekben tehát kezdetektől fogva előnyben részesítették a magyarokat és németeket. A század első felében párhuzamosan hoztak létre jellegzetesen magyar – mint például a Berchény, Esterhazy, Pollereczky – vagy német többségű – mint a Raugrave és Beausobre – huszárezredek. Az előbbieken a kuruc érzelmű magyar tisztikar vezetése alatt főleg a császári hadseregből dezertált magyar vagy más kelet-közép-európai nemzetiségű katonák szolgáltak, az utóbbiakba Franciaország német anyanyelvű tartományából (Elzász-Lotharingia) vagy a szomszédos rajnai német kisállamokból toboroztak katonákat. A lengyel örökösödési háború folyamán igen gyakorivá vált az osztrák hadakban szolgáló magyar huszárok átpártolása a francia király seregeiben harcoló honfitársaikhoz. A osztrák örökösödési háború során pedig tömegével érkeztek magyar dezertőrök a Rajnán túlról. A magyar huszárok átállításának csak az 1756-ban megkötött osztrák-francia szövetségi szerződés vetett véget, melynek értelmében megszűnt a dezertálási lehetőség. A Rákóczi-szabadságharc hagyományait ápoló magyar jellegű huszárezredek hamarosan német anyanyelvű újoncokkal töltötték fel, így azok gyorsan elnémetesedtek: a magyarok aránya a század hetvenes és nyolcvanas éveiben csupán egy-két százalék volt ezekben az alakulatokban.⁷⁹ Hasonlóan a svájci ezredekhez, itt is szigorúan ügyeltek arra, hogy a huszárezredek idegen jellege megmaradjon. A tisztikar jó része egészen a forradalomig magyar, illetve magyar származású maradt. Megtalálható közöttük a magyar nemesség színe-virága: a Bercsényi, Desseffy, Esterházy, Kisfaludy stb. családok tagjai. A francia katonai nemesség elsősorban házasságok révén viszonylag gyorsan befogadta a magyar nemeseket. Turpin de Crissé gróf már említett kéziratában felvázolt egy érdekes lehetőséget a huszárezredek magyar jellegének megtartására. Szerinte nem fontos a huszárság egészét magyarokból kiállítani, elég a magyar, illetve magyar származású nemesekből álló tisztikart Franciaországban letelepíteni, francia nemeslányokkal összeházasítani és nemzetiségük kontinuitását biztosítani. Ez a magyar nemesi tisztikar a kovász szerepét töltené be az újoncok magyar típusú harcmodorra való beoltására.⁸⁰ Crissé elmélete híven tükrözi a francia katonai nemesség, a kard nemessége (*noblesse de l'épée*), véleményét, amely a magyar nemeseket egyenjogú partnemek tekintette.

Az integráció leghatásosabb formája valóban a házasság volt, a magyar huszártisztek egy része igen sikeres volt ezen a téren is. Különösen feltűnő, hogy elsősorban a velük szimpatizáló katonai nemesség köréből kerültek ki a magyarok feleségei. Például Esterházy Bálint József a Cévennes-ben élő Nougarede de la Garde család leányával lépett az oltár elé 1740-ben. Ebből a familiából a 18. század során hét katonatiszt szolgált a francia királyi hadseregben.⁸¹ A Cévennes-hegység vidéke egyébként jellegzetesen olyan terület, ahonnan különösen sok katonatiszt származott. A Nougarede de la Garde család rokona volt például a híres d'Assas lovag⁸² is, akit a hétéves háború során tanúsított hősiessége miatt ma is a francia katonai helytállás

⁷⁹ Service Historique de l'Armée de Terre (Château de Vincennes), série 8Yc 4, 6, 10 és 19.

⁸⁰ Bibliothèque de l'Arsenal, Ms. 4077 pp. 54-56.

⁸¹ Léonard, Emile-Georges: *L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle*. Paris, 1958. (a továbbiakban: Léonard) 342-343.

⁸² *Lettres du comte Valentin Esterhazy à sa femme 1784-1792*. Paris, 1907. 181.

nagyyszerű példájának tekintenek. A második generáció kiemelkedő tagjai, mint például Bercsényi László marsall két fia, már az udvari nemesség köréből választottak maguknak házastársakat, a többi továbbra is a szegényebb vidéki nemeselek lányait vezette oltár elé. A főleg vidéken élő francia katonai nemesség bizonyíthatóan támogatta franciaországi letelepedésüket.

Ez a szoros kapcsolódás a nemesi rendhez hátrányos helyzetbe hozta a magyar származású katonatisztek a forradalmi időszakban: az emigránsok fiaiból, unokáiból ismét földönfutók lettek. A Bercsényi huszárezred jó része a kollektív dezertálást választotta, mások egyenként léptek az emigráció útjára. Így a francia huszárezredek magyar származású tisztikara szinte teljesen eltűnt a forradalom első éveiben. 1800-ban történt még egy kísérlet az emigráns Besse János Károly javaslatára, hogy a forradalmi háborúk magyar dezertőreiből egy Magyar Légiót felállítsanak.⁸³ A terv végül papíron maradt, támogatás és megfelelő számú magyar újonc híján.

Hasonlóságok és különbségek

Az említett idegen etnikumú francia katonai egységek összevetése azért is érdekes, mivel már a korabeli szemtanúk is felfigyeltek a közöttük fennálló párhuzamokra. Az "idegen ezredek" (*régiments étrangers*) összefoglaló névvel illették őket az *ancien régime* végéig, és a király legmegbízhatóbb támaszainak számítottak. Érthető tehát, hogy a forradalom kezdetén heves viták folytak különleges helyzetük megszüntetése körül. Nem véletlenül hangzottak el ekkor indulatos szavak, hiszen a Nemzetgyűlés kikiáltása idején, 1789 májusában, a király idegen ezredekot vont össze Párizs környékén. Nevezetesen a svájci Salis-Sumade és Lullin-Châteauvieux gyalogezredek, a német Royal-Allemand dragonyosezred valamint a Berchény és Esterhazy huszárezredek vettek részt ebben az erődemonstrációban és az ezt követő utcai harcokban.⁸⁴ Az említett ezredek egészen a királyság bukásáig megőrizték a monarchia iránti hűségüket, amelyről számos esetben tanúbizonyságot is tettek. A Berchény- és Esterhazy-huszárok jelentős szerepet játszottak volna a királyi család szökésének fedezésében, ha a Varrennes-i incidens meg nem akadályozta volna a terv véghezvitelét.⁸⁵ A svájci testőrök a Tuileries ostrománál tanúsított önfeláldozó hősiességéről már esett szó. Az idegen eredetű nemesi tisztikar túlnyomó része emigrációba kényszerült, a Franciaországban maradt egységek a forradalmi háborúk során folyamatosan elveszítették idegen jellegüket. Bár a forradalmi és a napóleoni Franciaország nem hagyott fel a külföldi katonák alkalmazásával, az olyan nemzeti alapon szerveződött katonai egység, mint például a híres Lengyel Légió csak nagyon kevés volt. A külföldi zsoldosok szerepe egészen napjainkig megőrződött Franciaországban, hiszen az idegenlégióban ezrével szolgálnak más nemzetek fiai.

⁸³ Lásd Besse Decaen tábornokhoz írott levelét (München, 1800. augusztus 24.) Bibliothèque Municipale de Caen, Ms. Papiers Decaen fasc. 39. fol. 78-80. A levelet kiadta Baumgarten Sándor: *Jean Charles Besse. Aventurier et philologue*. Bologna, 1963. 123-127.

⁸⁴ Fieffé 346-355.

⁸⁵ Fischbach, Gustave: *La fuite de Louis XVI, d'après les Archives Municipales de Strasbourg*. Paris, 1879. 122.; Choiseul, duc de: *Relation du départ de Louis XVI le 20 juin 1791*. Paris, 1822. 81.

A politikai emigrációk között fennálló analógiák szintén elgondolkodtatóak. A franciaországi emigráns politikai erők legtöbbször előzetes hivatalos vagy titkos szerződést kötöttek a francia uralkodóval. XIV. Lajos már az 1670. június elején aláírt doveri szerződéssel elkötelezte magát a Stuartok támogatása mellett.⁸⁶ Hasonló jellegű volt a magyar kurucokkal létrejött 1677-es varsói szerződés is, amely mintegy jogi alapját képezte a Rákóczi-szabadságharc alatti francia-magyar együttműködésnek.⁸⁷ Igaz ugyan, hogy ekkor nem jött létre hivatalos szövetség a két fél között.⁸⁸ A lengyel-francia szövetség dinasztikus típusúnak tekinthető és ennek központi eleme volt XV. Lajos házassága Leszcinska Máriával. A svájci kantonokat a Francia Királysághoz szerződés fűzte, és ez olyan komoly gazdasági motivációt jelentett, amely a többi katonai és politikai bevándorlásra sokkal kevésbé volt csak jellemző.

A kivándorlás leggyakoribb oka a franciapárti erők helyzetének ellehetetlenülése volt. Háborúk, forradalmak, felkelések, melyek a franciabarát frakciók vereségével végződtek emigránsok ezreit űzte francia földre. A jákobiták kivándorlása az 1688-as úgynevezett Dicsőséges Forradalommal kezdődött, és több hullámban folytatódott a későbbi felkelések bukása nyomán. A jelentősebb magyar politikai emigráció megjelenése Franciaországban összefügg a II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vezetete szabadságharc bukásával. A magyarok kivándorlása Franciaországba általában nagy kerülőkkel, Lengyelországon és Törökországon keresztül történt, a törökországi emigrációs központ Rodostóban egészen a 18. század végéig fennmaradt.⁸⁹ A francia külpolitika az utrechti békeszerződés után a magyar kuruc emigránsok kérdését alárendelte törökországi politikájának. Dokumentumértékű a hadügyminiszter d'Argenson gróf Desalleurs márkinak, a konstantinápolyi francia követnek írt 1748. április 16-i levele :

“Öszintén szólva, számomra a törökországi magyarok sok hasonlóságot mutatnak a mi franciaországi jákobitáinkkal, azzal a különbséggel, hogy Magyarországra be lehet hatolni Törökország felől. Az elégedetlenség csírája nem vészett ki a magyarokból és újra életre kel, valahányszor a Porta nyíltan fellép az érdekekben. De azt hiszem, még messze vagyunk ettől; ugyanakkor az Ottomán Portát irányító méltóságok változhatnak és ezért hasznos továbbra is napirenden tartani a magyarországi békétlenek között azt a reményt, hogy egy nap megdönthetik a német uralmat és jó lenne még azt is tudni, hogy vannak-e közöttük olyan jelentős személyek, akik ebben segíthetnének.”⁹⁰

A lengyel emigráció jelentősebb csoportjai a lengyel örökösödési háború után és főleg az ország felosztását követően érkeztek Franciaországba. A svájci emigráció kivételt jelent ebből a szempontból, mivel a kivándorlásnak nem belső politikai okai voltak elsősorban.

Már a kortársak számára is világos volt például, hogy a száműzött II. Stuart Jakab, II. Rákóczi Ferenc vagy Leszcynski Szaniszló vezetete jákobita, magyar és

⁸⁶ Bély 244.

⁸⁷ Bély 269.

⁸⁸ Ennek a kérdésnek részletes elemzését lásd Köpeczi Béla: *A magyar-francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején*. In: Köpeczi 1985. 130-158.

⁸⁹ Varga J. János szíves közlése.

⁹⁰ Archives Diplomatiques de Nantes, série Saint-Priest 158. (fordította Tóth Ferenc)

lengyel emigrációk sorsának alakulása mennyi közös jegyet mutat. A karizmatikus személyiségű uralkodók óriási szerepet játszottak a külföldre szakadt hívek csoportjainak összefogásában. Az uralkodó szakrális szerepe a legitimitás bizonyítása érdekében még nagyobb hangsúlyt kapott.⁹¹ Ennek tudatában értékelhetjük igazán II. Jakab csodatételeinek és Rákóczi fejedelem vallásos buzgalmának politikai jelentőségét. Leszczynski Szaniszló sem volt kevésbé jó keresztény, igaz ő katolicizmusát a felvilágosodás eszméivel is megpróbálta ötvözni. A száműzött uralkodó mítosza számos esetben olyan jelentős mozgósító erővel hatott az otthoni közvéleményre is, hogy nem ritkán önjelölt ál-uralkodók igyekeztek kihasználni ezt a szellemi tőkét. Az ál-Rákócziak például még a száműzött uralkodó halála után is tevékenykedtek Magyarország egyes részein.⁹² Az újkori dinasztikus konfliktusok korában az ál-uralkodó megjelenése megfigyelhető még olyan különböző európai országok esetében is, mint Portugália és Oroszország.⁹³

A Franciaországot választó politikai menekültek döntésében gyakran meghatározó szerepe volt a katolikus vallásnak, különösen akkor – amint ez a brit emigráció esetében egyértelműen bizonyítható –, ha vallási üldöztetés áldozatai voltak. A vallási funkciót gyakran a menekült papság is erősítette, amelynek különösen a jákobiták és a lengyelek esetében volt nagy jelentősége. Érdekes még megemlíteni, hogy noha a francia királyi hadseregben nem volt a gyakorlatban jelentős konfesszionális diszkrimináció, mégis szinte mind a három katonai és politikai emigráció franciaországi megtelepedésében és beilleszkedésében a katolikus vallás igen nagy szerepet játszott. A francia királyi hadseregben az előmenetel egyik fontos tényezője volt a XIV. Lajos által alapított Szent Lajos rend lovagkeresztjének elnyerése, amely szigorúan csak katolikusok számára volt elérhető. Ugyanakkor számos tehetséges protestáns vallású igen fontos pozíciót foglalt el a francia katonai hierarchiában. Szász Móric és Löwendal még a marsallbotot is elnyerte! E látványos ellentmondás feloldására a francia kormányzat 1759-ben létrehozott a Szent Lajos rend mellett egy kifejezetten a protestánsok katonai teljesítményét méltányoló érdemrendet (*ordre du Mérite Militaire*).⁹⁴

Amint egy politikai emigráció megtelepedett, rendszerint kialakította saját belső hierarchiáját. Az emigráns társadalom felső részét az általam vizsgált összes esetben a tradicionális nemzeti elit, vagyis a nemesség foglalta el. Ez a réteg, amely az ősi indoeurópai népeknél is a katonai funkció kizárólagos letéteményese volt, megfelelően illeszkedett be a korabeli francia királyi hadsereg zömében nemesi eredetű tisztikarába. A francia katonai nemesség nem betolakodóként, hanem természetes szövetségesként szemlélte az idegen nemesi katonatiszteket abban a harcban, amelyet a tisztí pálya kizárólagos nemesi monopóliumáért folytatott. Ugyanis már a 17. században kezdett elterjedni a tisztí beosztások pénzért való árusítása. Az

⁹¹ A királyok szakrális funkciójának legismertebb feldolgozása Kantorowicz, E. H.: *The King's Two Bodies*. Princeton, 1957.

⁹² Lukinich Imre: *Ál-Rákócziak és a Rákóczi-kérdés a XVIII. században*. In: *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*. Szerkesztette Lukinich Imre. Budapest, 1935. 2. köt. 387-400.

⁹³ Az ál-uralkodókkal kapcsolatban lásd Bercé, Yves-Marie: *Le roi caché*. Paris, 1990.

⁹⁴ Lee, Kenneth: *The French Armies in the Seven Years' War. A study in military organization and administration*. Durham, 1967. 63.

elszegényedett vidéki kismemesek ivadécai gyakran kerültek így hátrányos helyzetbe a gazdag bankárok és nagypolgárok fiaival szemben. A katonai nemesség követeléseit első ízben d'Arc lovag fogalmazta meg az 1756-ban megjelent *La noblesse militaire ou le Patriote français* című művében.⁹⁵ E szerző az ősi nemesi erényeket – úgymint a pénz megvetése, a becsület, az egyszerűség stb. – magasztalva javasolta, hogy az összes tiszti posztot csak nemesek tölthessék be. Később a hétéves háború kudarcait elemezve ismét felmerültek a katonai nemesség követelései. Az első lépésben katonai iskolákat hoztak létre a szegényebb nemesifjak számára, a radikálisabb intézkedés az 1781. május 22-i rendelettel – az úgynevezett Ségur-féle ediktummal – lépett életbe, amely előírta a negyedízigleni nemesség bizonyítását a hadnagyi rang ifjú várományosai számára.⁹⁶ A külföldi nemesek gyors beolvadása a francia katonai nemességbe is ennek a folyamatnak volt a természetes velejárója. Közrejátszott ebben az is, hogy a viszonylag független lengyel és magyar nemesség e korban modellértékű volt a Francia Királyságban egyre gyengébb politikai és gazdasági erőt képviselő francia nemesség szemében.⁹⁷ A nemesi értékrend előtérbe helyezése, az úgynevezett “nemesi reakció”, hamarosan heves támadásra készítette a harmadik rend radikális képviselőit, mint például a neves Sieyès abbét, aki híres művében a nemesség kiűzését szorgalmazta.⁹⁸ Ez az ideológia a forradalom idején tomboló nemességüldözésben csúcspontot ért el. A nem francia származású nemesek kétszeresen is áldozatai voltak a forradalmi nacionalista populizmus tombolásának, ezért szinte mindannyian menekülni kényszerültek.

A Francia Monarchia azért tartotta fontosnak az idegen katonákból álló alakulatok létrehozását, mert belső lázadások, hatalmi vetélkedések, vagy éppen forradalmak idején következetesebben szolgálták az alattvalók érdekeivel esetleg ellentétbe kerülő királyi hatalmat, mint a hadsereg francia ezredei. Nem véletlen, hogy a testőrségben elsősorban svájciakat és skótokat találunk, és a forradalom kezdeti eseményeiben is a svájci testőrség és a szintén idegen huszárok, dragonyosok voltak a király legfőbb védelmezői. De találunk más példát is az *ancien régime* történetéből. Az 1775-ös “lisztháború” idején a magyar származású Ladislas Valentin Esterhazy huszárezrede teremtett rendet a Marne völgyében.⁹⁹

Az említett emigrációk Európa egyik legjobb hadseregében elért sikeréhez nagyrészt hozzájárultak azok az ókori hadászati irodalomban elterjedt sztereotípiák, amelyek kihangsúlyozták az egyes népek különleges katonai kompetenciáját. Ezt a szemléletet erősítette Montesquieu művének (*L'esprit des lois*, 1748) híressé vált s a században nagy divatnak örvendő úgynevezett “klímaelmélet”-e.¹⁰⁰ E szerint a különféle éghajlatú országokban élő népek sajátos meghatározott katonai értékekkel

⁹⁵ Léonard 178-185.

⁹⁶ *L'officier français des origines à nos jours*. Sous la dir: Craubois, Claude. Paris, 1987. 185.

⁹⁷ A magyar nemességről Montesquieu is elismerően nyilatkozott 1728-as magyarországi látogatását követően. Lásd ehhez Köpeczi Béla: *Montesquieu és a magyar feudalizmus*. In: Köpeczi 1985. 319-336.

⁹⁸ Sieyès, Emmanuel: *Qu'est-ce que le Tiers Etat?* Paris, 1982. 32.

⁹⁹ Esterhazy, Valentin: *Mémoires*. Paris, 1905. 169-171.

¹⁰⁰ Chagniot, Jean: *Paris et l'armée au XVIIIe siècle. Étude politique et sociale*. Paris, 1985.

bírtak. Az európai hadviselés fölénye a gyarmatokon, és különösen az Oszmán Birodalom visszaszorulása az európai területekről a 18. század folyamán bizonyítani látszottak a "klímaelmélet"-et. Ugyanakkor a "szabályos" európai hadviselés mellett egyre nagyobb szerepet játszott a nyugat-európai fronton is a már említett kisháborús taktika, amely éppen a török katonai határvonal mentén volt igen elterjedt.¹⁰¹ A magyar és lengyel könnyűlovasságról alkotott elismerő vélemény élenkben benne élt a 18. századi közvéleményben. Ez a sajátos etnikai szemlélet nem volt alaptalan, mivel a század véres háborúiban ezek a speciális etnikai alapon szervezett egységek kiemelkedő katonai teljesítményüknek köszönhetően igen népszerűvé váltak egész Európában. Feltűnő azonban, hogy az etnikai elv a korszak vége felé teljesen elveszíti érvényességét. Ez részben azzal magyarázható, hogy a hétéves háború utáni viszonylag hosszú európai fegyvernugvás következtében kiapadtak azok a források, amelyek megfelelő számban tudtak lengyel, ír, német vagy magyar katonákat szolgáltatni. Másrészt pedig tanúi lehetünk az európai hadseregeken belül lezajló átfogó modernizációs törekvéseknek, amelyek elsősorban a porosz királyi hadsereg sikereinek köszönhetően feladták régi elveiket, és saját nemzeti alapon álló megfelelően kiképzett, ütőképes haderőt hoztak létre. Egy századvégi porosz hadászati szerző, bizonyos W. generális-főstrázsamester például így érvel a huszárokkal kapcsolatban:

*"Korábban azt hitték, hogy csak a magyarok lehetnek jó huszárok, ugyanakkor a tapasztalat azt mutatja, hogy ez egy tévedés, mivel a porosz hadsereg katonái között csak elvétve akad magyar, mégis, megfelelő gyakorlás után mindenféle feladatra alkalmas, képzett embereket nyerhetünk, feltéve, hogy nem követelünk tőlük többet, mint ami az erejükből telik."*¹⁰²

A nemzeti hadseregek létrejöttében fontos szerepet játszott a köztudatban egyre erősebben érvényesülő korai nacionalizmus – vagy más néven patriotizmus – amelynek jelentőségét a hadseregen belül különösen hamar felismerték. Az imént már idézett porosz szerző e téren is igen világosan kifejtette nézeteit:

*"Ha egy katonában, legyen az lovas vagy gyalogos, nincs ambíció, ha hiányzik belőle a patrióta érzés, soha nem számíthatunk rá olyan esetekben, amikor nem gépies, hanem önfeláldozó magatartásra van szükség."*¹⁰³

A hazafiasság modern eszméje, s vele együtt sajnos az intoleráns nacionalizmus, sőt a sovinizmus és az idegengyűlölet is, a francia forradalmi háborúk éveiben egész Európában elterjedt. Noha ez nem jelentette az idegen katonaság alkalmazásának teljes beszüntetését, véget vetett az etnikai alapon szervezett, különféle privilégiumokkal rendelkező ezredeknek, amelyek az *ancien régime* idején oly jelentős számban alakultak a francia királyi hadseregben.

¹⁰¹ Az osztrák-török katonai határvonal kérdéséhez lásd Nouzille, Jean: *Histoire de frontières*. Paris, 1991.

¹⁰² OSzKK Quart. Gall. 11 "Remarques sur la Cavalerie par Mr de W. General Major de Cavalerie au Service du Roi et de la Republique de Pologne, Aide de champ de sa Majesté et chevalier de l'ordre de Prusse" (XVIII. század végi kézirat) fol. 6. (fordította Tóth Ferenc)

¹⁰³ OSzKK Quart. Gall. 11 fol. 6.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az említett katonai emigrációk általában nyomós politikai okok miatt kerültek francia földre. A francia királyok egyrészt szívesen támogatták az ellenségeik megdöntésére vagy annak gyengítésére irányuló szubverzív törekvéseket. Ebből a szempontból a brit jakobiták és a magyar kurucok esete kiváltképpen jellemző. Az újkori francia külpolitika számára ebben a kérdésben Richelieu bíboros *Politikai testamentumának* tézisei voltak az irányadóak. Ezek szerint a Legkeresztényebb Király nem volt elmarasztalható, ha háború esetén más törvényes uralkodó ellen fellépő alattvalókat támogat, még akkor sem, ha azok a protestáns hit védelmében, vagy éppen a pogány törökök szövetségeseiként küzdöttek, ahogy erre a magyar kuruc mozgalomban is számos példa akadt.¹⁰⁴ A háborút lezáró békeszerződések megszüntették a további együttműködés lehetőségét a korábbi szövetségekkel, így francia protekció legfeljebb csak a menedéj jog biztosításáig és a szoldosként való alkalmazásig terjedt ki. Nem véletlen tehát, ha a francia külpolitika ilyen fordulatait a nemzeti történetírók nemegyszer cserbenhagyásként ábrázolják, noha itt meghatározott politikai elvek következetes alkalmazásáról van inkább szó.

A francia földön letelepedett emigránsok következképpen szoros függőségi viszonyba kerültek a francia királyi hatalomtól. De érdekszövetséget kötöttek a francia társadalom egy másik rétegével is: a katonai nemességgel. A tisztikar monopóliumáért küzdő egyre kisebb befolyású nemesi csoport szívesen támaszkodott a külföldi nemesekre a pénzvilág és a harmadik rend növekvő befolyásával szemben. Ez a küzdelem illuzórikus volt, s viszonylag hamar el is dőlt a forradalom győzelmével. A század történetének ismeretében megállapíthatjuk, hogy az itt felsorolt katonai és politikai emigrációk egy hanyatló korszakban csatlakoztak a francia monarchiához. Beilleszkedésük hosszú távon nem jelenthetett perspektívát. Rövid távon azonban a szédületes katonai karrierék és a társalmi felemelkedés olyan példáit láthatjuk, amelyek szükségessé teszik az *ancien régime* társadalmi dinamikájának, mobilitásának és nem utolsósorban integráló képességének fokozottabb elismerését.

¹⁰⁴ Richelieu téziseinek kiváló értékelése Wollenberg, Jörg: *Richelieu. Staatsrason und Kircheninteresse. Zur Legitimation des Politik des Kardinalpremier*. Passau, 1977. A műre Jean Bérenger professzor hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.